

**SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: HARMÓNIA RA TEREMTVE.
TANULMÁNYOK MÁTYÁS KIRÁLYRÓL**

Budapest, Lucidus Kiadó, 2009, 152 l.

A kötet, amelyet kezünkbe vehetünk, nem túl vaskos, mintegy százötven lapnyi terjedelmű csupán, és tizenegy tanulmányt tartalmaz. Nem tűnnék igazán soknak, ha nem tudnánk meg mindjárt a fülszövegéből, hogy valamennyi írás 2008-ban született, alkalmi mű, egészen pontosan „A reneszánsz éve” különböző eseményeihez kapcsolódik. Előzményük általában az élőbeszéd volt; találunk közöttük különböző magyarországi és külföldi konferencia-előadásokat, sőt, itt olvashatjuk a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülészakán elhangzott Mátyás-émlékbeszédet is. Szörényi László tudományos munkásságát – szellemes gondolkodását, hatalmas műveltségét – ismerve persze nem meglepő, hogy ennyiféle szegmensét tudta megragadni a 15. századi magyar humanizmus történetének, ám az mégis mehökkenti az embert, hogy e sokféle témáról mennyi új mondanója volt, és mennyire naprakészen ismeri a rájuk vonatkozó hazai és a külhoni szakirodalmat. Talán meg is lehet fordítani a tételt: arról beszélt, amiről volt mondanivalója. Megtanulhatjuk tehát a szerzőtől mellesleg azt is, hogy milyenek kell lennie az igényes alkalmi beszédnek, előadásnak; mennyire hasznos, ha valaki friss szemmel közelít egy-egy problémához, és nem tehetetlenül, elavult kutatási hagyományokhoz ragaszkodva szaporítja végtelenül hosszan a szót.

A tizenegy alkalmi írás szorosan összekapcsolódik, és szépen ívelő sort alkot: a király személyiségének – egy éremből kibontott – emblemikus felvillantása után Janus Pannonius-problémák következnek, majd hozzájuk kapcsolódva politika- és irodalomtörténeti kérdések elemzése, végül az udvari történetíró, Antonio Bonfini művein keresztül eljutunk a Mátyás-hagyományhoz, a nagy király 16. századi utóéletéhez. Az utolsó tanulmány a magyarországi humanizmus-kutatás huszadik századi fordulópontjait áttekintve a kor szak tudománytörténetének nyújtja rövid összefoglalását. Minden együtt van tehát, mondhatjuk nyugodtan, nem hiányzik a historiográfiai reflexió sem. Szörényi László cikkei azonban nemcsak horizontálisan kapcsolódnak össze, hanem egyenként, önmagukban is sokféle, teljesek: irodalom, politika, művészettörténet, filológia, tudománytörténet fonódik bennük össze, mintha azt akarnák példázni, hogy a Mátyás-kor, és maga a főszereplő, Hunyadi Mátyás alakja nem érthető meg csupán egyetlen aspektusból, egyetlen tudomány szemszögéből. Tudom, hogy e körben triviális, amit most mondtam, de sajnos vannak tudományágak – és a hazai művészettörténet-írás tradicionálisan ezek közé tartozik –, amelyeknek képviselői az effajta enciklopédikus vizsgálódásnak sokszor még a közelébe sem jutnak el.

A továbbiakban – a klasszikus könyvismertetés szabályai szerint – sorra veszem a cikkeket, pontosabban az azokban felvetett problémákat. Talán elnézik, hogy – lévén művészettörténész – kiemelten reflektáljak a művészeti reprezentációt érintő részekre. Annál is inkább, mert ezek a kérdések, vagy inkább válaszok, felvetések nem csupán pár szavas, odavetett megjegyzések, hanem a lényeghez tartoznak és a szűk szakma számára is megszívlelendők, illetve továbbgondolkodásra sarkallók.

Itt van mindjárt az *Animus regis*-érem, amellyel a kötet előszava, előljáró beszéde kezdődik. Régi ismerősünk a kép, számtalanszor reprodukálták: a király fiatal, arca profilba fordul, fején koszorú. A szerző csak a felirattal foglalkozik: „animus regis regna nobilitat et obscurat”, mondja a hátlap szövege, s hosszan ismerkedhetünk azzal a problémával, hogy miként teheti nemessé és boríthatja homályba a király saját királyságát. Már itt felvetül a kötet egyik vezérmotívuma, a civilizált és a barbár uralkodó képe, Mátyás mint a második Attila kétféle, intrikus és barátságos interpretációja. Ha valaki nem rest, és megnézi, mit ír erről az éremről a Budapesti Történeti Múzeum 2008-as Mátyás király-kiállításának katalógusa (vagyis a legfrissebb szakirodalom), igencsak elcsodálkozik. A jeles szerzőnek – a bécsi Kunsthistorisches Museum éremgyűjteménye kurátorának – a datálás a témája, és azt igyekszik bebizonyítani, hogy nem ismerünk a nagy király életében készült érempéldányt, sőt, talán ilyen egyáltalán nem is volt. Értelmezésről szó nem esik. Pedig, mondanom sem kell, ha a ma ismert érempéldányok a király 16. századi utóéletéhez is tartoznak – mert ebben csakugyan nem érdemes kételkedni –, akkor is fel

kellene tární a jelentésüket. Szörényi László egyetlen bekezdésében több a szellem, mint a katalógus három sűrűn teleírt lapján. Vajon ki választhatta ki annak idején az éremre írt szöveget?

A *Panegyricus és eposz Janus Pannoniusnál* című fejezet a költő leghosszabb költeményeivel, azok közül is a Jacopo Antonio Marcellóra, a velencei patriciusra írott dicsőítő költeménnyel foglalkozik, igazolva azt az újabb elemző megközelítést, amely – Huszti József többször is kritizált, de máig egyetlen Janus-monográfiájával ellentétben – a panegyricusokat is az életmű fontos részének tekinti. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Szentmártoni Szabó Géza felfedezése, amely 2010-ben éppen egy Janus-panegyricust, az Anjou Renéhez írottat tette teljessé, ezt tovább fogja erősíteni.) A vers költői apparátusa elképesztően sokrétű, sok forrásból táplálkozik, Homérosztól és Vergiliustól kezdve a szentek seregén át Lorenzo Valla áldásos hatásáig terjed. Utóbbit, a 15. század egyik legragyogóbb humanistáját mára sikerült megszabadítani az ateizmus és pogányság – utóbb ráarakódott – sötét vádjától, s ez erősen átszínezi azt a rajongást, amellyel Janus feléje fordult. A panegyricusban megjelenik még egy érdekes momentum: nem tudok arról, hogy észrevettük volna, hogy Jacopo Antonio Marcello is megkapta a Sárkányrendet. Más korabeli, jelentős költői mű nem is említi a Sárkányrend-jelvényét. Úgy tűnik fel, itt megint az értelmezés új lehetősége kínálkozik a kérdést kutatók számára, olyasvalaki – Janus – tollából, aki pontosan tudta, hogy mit, miért ír.

Az ateizmus vádjával foglalkozik a *Dákok Rómában: Janus Pannonius és a szentévi zárandoklat* című cikk is. Itt azo-

kat a híres verseket elemzi, amelyekben gúny tárgyává tételnek az örök városba igyekvő zarándokok. A szerző egy Petrarca-paródiát ismer fel; vagyis ismét egy költői ujjgyakorlatot kell látnunk, és nem a költő lelkének őszinte látomását. Újra Huszti Janus-monográfiájával kerülünk szembe. Alighanem arról van szó, hogy egy időben az ateizmust szívesen olvasták rá a humanistákra, akárcsak a pogányságot a képzőművészekre. A kérdésfeltevés abszurd; a reneszánsz Luther fellépéséig nem lehetett más, mint katolikus, ezen utólag aligha lehet változtatni. Hogy a 15. század közepén a pécsi püspökre a pogányság árnya vetült volna, ma már szimpla szármarságnak látszik.

A *Janus Pannonius és a Hunyadiak* című dolgozat azt a régi problémát járja körül, hogy a humanista költő nem írt hosszú dicsőítő költeményt Mátyás királyról. A tárgy tehát az életműből hiányzó panegyricus. Mátyás billegő legitimitását többen próbálták megtámogatni; Andreas Pannonius királytűkrében Hunyadi János rögtön a mennybe került, és maga Mátyás is az isteni gondviselésnek köszönhette a királyságát; Bonfini is az isteni gondviselést emlegette, de ugyanakkor az uralkodóban látta összegeződve a római köztársasági erények valamennyi fenséges vonását is. A kínos hiányérzetet fokozza, hogy Janusról pontosan lehet tudni: tisztában volt vele, hogy a költőnek hősi témákat kell megénekelnie, és a Borso d'Este életét feldolgozó hőseposzt, a *Borsiaszt* Tito Strozzi épp Janus Pannonius biztatására kezdte írni. Hazatérve Magyarországra, időbe tellett, mire végzetesen megromlott a költő és a király viszonya. Lehet, hogy már kezdetől fogva rossz volt? Ezt a kérdést is még sokszor fogjuk újra és újra fölteni.

A nagyszabású *Emlékbeszéd Mátyás királyról* II. Pius pápát választotta kiindulópontjául, vagyis azt a képet, amelyet a humanistából lett egyházfő Magyarországról alkotott. A tanulmányt elolvasva egyre plasztikusabban kezd előttem feltűnni II. Pius pápa alakja; és sajnos kezdem egyre kevésbé idealizáltan látni Aenes Sylviust. Kiderül, hogy a szultán keresztény hitre térítéséért milyen könnyedén odaadta volna a törököknek Magyarországot. Ugyanolyan fantazmagória volt ez is, mint az általa személyesen vezetni szándékozott kereszties hadjárat. Tisztában volt-e ideája képtelenségével? A levelet mindenesetre nem publikálta. Úgy látszik, II. Pius Rómája is könnyű kézzel politizált kelet felé. Persze a másik oldal sem jobb: kevesen tudják – itt is olvasható –, hogy Mátyás, ha politikai érdeke úgy kívánta, ki tudta mutatni rokonságát a török szultánnal: állítólag nagyanyja leánytestvére volt II. Mehmed *keresztény* anyja. A kötetben olvasható írások általában, de ez különösen erősen hangsúlyozza, hogy mennyi a tennivalója a Mátyás-kor kutatásának. Nincs Mátyás-kori okmánytár, hiányzik a *történeti kézikönyv*.

A *diplomáciailag felhasznált Attila: Janus Pannonius követként Rómában* talán a legtávlatosabban fejti ki a hun–magyar történeti párhuzamot, a hun és a magyar nép később oly sokszor hangoztatott rokonságát, annak összes következményével együtt. 1465-ben magyar küldöttség ment Rómába, hogy üdvözlje az új pápát, II. Pált, és támogatását kérje a király törökellenes hadjáratához. A követséget Janus vezette, ő volt, aki két beszédet is mondott a pápa előtt, egyet nyilvánosan, egyet magánkihallgatáson. A két oráció egymáshoz való viszonya és szöveghagyományá maig

tisztázatlan (erre nem árt figyelmeztetni), de biztosan elhangzott a magyar történelem hazai interpretációja. A hunok kiemelt szerepet játszottak benne, Attila Szent Leó intésére megkímélte Rómát, s a magyar uralkodók – Szent Istvántól kezdve – a pápának vetették alá magukat, nem a császárnak. Az imponáló sor végén ott áll Mátyás, aki most szintén védelmet kér. Igaza van a szerzőnek, amikor elképesztőnek ítéli Attila emlegetését a római pápa előtt; a kérdés, ami fölvetül, a hun–magyar azonosság tudata és annak politikai interpretációja a késő középkori Magyarországon. Ez expressis verbis megjelenik a Thuróczy-krónika végén, Mátyást *Attila secundus*nak, második Attilának nevezve. Az önkéntes párhuzamot a magyar király ellenségei derekasán ki is használták; gondoljunk például a politikai kalandor Callimachus Experiensre, aki egész könyvet írt Attiláról, Mátyás portréját rejtve a gonosz hun király álarca mögé. Az 1465-ben Janus által megfogalmazott történeti konstrukció mindenesetre időtállóan bizonyult; a magyarok és a hunok azonosítása azóta is, mindig súlyos politikai üzenetet hordoz.

Mátyás király és Silius Italicus eposzának kapcsolatát tekinti át a következő írás: alapja egy híres levél, amelyet állítólag Mátyás írt Pomponio Letónak Rómába, megköszönve a neki küldött Silius Italicus-kiadást. Több kérdés vetődik fel: miért írta a király, hogy a humanista *ismét* megemlékezett róla, vagyis először korábban, talán 1465-ben, amikor Janus ott járt. A másik kérdés: vajon mikor olvasta a király Silius Italicust? Vajon hogyan viszonyul mindehhez az Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 8. jelzetű corvinája? Hangsúlyossá válik továbbá egy újabb, igen kínos probléma: a híres levélnek nincs kritikai

kiadása, máig csupán egy tudománytörténeti értékű műre szokás hivatkozni. Nagyon tanulságos annak áttekintése, ki hogyan interpretálta ezt a levelet. Mélyen érintve vagyunk, művészettörténészek: itt szerepel *Blandius miniator noster*, akiről sajnos máig nem tudjuk, ki volt, azután a kapott *nyomatott* – és nem kézzel írott, illuminált – könyvek stb., vagyis a budai Corvina Könyvtár kezdeteinek megannyi súlyos kérdése.

A Hunyadi-kor magyarországi humanizmusának műfaj történeti jelentősége azal az irodalomtörténeti problémával néz szembe, amely a késő középkorban inkább szétválasztva, mint egybedolgozva kezelte, tárgyalta a magyar nyelvű, „középkori” irodalmat és a humanisták latin nyelven művelt literatúráját. A kettő egymásra hatását Gerézdi Rabán, majd Tarnai Andor vizsgálta. A király udvari propagandájában – mint láttuk – kiemelt szerepet játszott az Attila-kultusz, a pogány ősök és a keresztény királyság összekapcsolása. A humanista, latin nyelvű műfajokat csak Janus honosíthatta volna meg Magyarországon, de ezt éppen hazatérése, majd politikai meghasonlottsága lehetetlenné tette. A magyar nyelvű történeti énekekről csak gyér számú, retorizált források szólnak, ezeket a szerző egy újabbal egészítette ki, Giovanni Albino Lucano, Aragóniai Alfonz udvari könyvtárosának *Az otrantói háború* című munkájával, ahol a jól ismert motívumokat lehet olvasni a fegyvertáncot járó, dalokat éneklő magyar katonákról. Egyetlen anyanyelvű példánk van, a *Szabács viadala*, amelynek eredetiségét sokáig vitatták; Szörényi László is Kulcsár Péter álláspontjára helyezkedik, és további szempontokat ad a költemény irodalomtörténeti helyének újraértelmezéséhez. Meg

kell jegyeznem, hogy a hazai művészettörténet-írásban is máig visszatérő nyomozati célkitűzés, hogy kimutassuk az import motívumok meggyökerezését, elmagyarosodását, ám nem különösebb sikerrel; a Jagelló-korban épp az az érdekes, hogy az antikizáló formák tisztán őrzik itáliai eredetüket; talán sehol másutt Európában nem ennyire tisztán.

A *Magyar történeti vonatkozások Bonfini Symposionjában* áttekinti a mű újabbban gazdaggá vált irodalmát, külön kiemelve Pajorin Klára tanulmányait, majd szemlézi a magyar történelmet illető részleteket, amelyek a nagy mű, a *Magyar történet* előkészületeiként, mintegy építőköveiként értelmezhetők. Ebben is megtalálhatók a szkíta–hun–magyar azonosság toposzai; az egyszerre két császárral küzdő Mátyás alakja, vagyis a két pogány közt őrlődő ország képének egyik őse; Mátyás pannon Itáliája, és szerepel persze a Corvinusok – épp Bonfini által kidolgozott – római származása is. Egyértelmű, hogy az olasz történetíró Itáliában írott művéhez bőven szerzett magyar információkat, és inkább a király elképzeléseit képviselte a magyarok történeti szerepéről, mint Beatrix családjáét. Nem véletlen, hogy a királyné felolvasójaként nem tudta karrierjét kiépíteni, és rövid úton mehetett haza.

Bonfini történeti művének utóéletével foglalkozik *A magyarországi latin humanista történetírás és népryelvű átalakítása*, amelyben Heltai Gáspár magyar nyelvű Bonfini-parafrazisa a téma. Heltai műve önálló irodalmi teljesítmény, amely nagy hatást gyakorolt az utókorra. Pontosan megismerjük a történetet, amelynek eredményeképp született a mű. Szörényi azonban persze tovább olvas, és jó érzékkel tér ki az esztergomi érseki palota elpusztult

freskóira, amelyek Bonfini szerint a magyar uralkodókat ábrázolták, s amelyeket – ugyancsak Bonfini szerint – Vitéz János festetett. Heltai megtoldja sorukat négy képpel, II. Ulászló és II. Lajos portréjával, és még két másikkal, amelyek kétségkívül mind allegorikus tartalmúak voltak. Heltai szerint „János érsek” – hisz ő a megrendelő – a jövőbe látott; megfestette az ellenkirályok küzdelmét és a magyar koronát megszerző törököt is.

A lényegre tapint rá a szerző megint csak: fogalmunk sincs, hogy itt miből merített Heltai. Az esztergomi érseki palota nagyterme ugyanis a 16. század végi ostromokig látható volt, benne freskókkal, amelyekről néhány német utazó hírt adott. Hogyan jutott el, s főképp mi jutott el Heltaihoz ezekből a leírásokból, vagy a képekről szóló hírekből, nem tudjuk; mindenesetre nem ez az egyetlen hely, ahol anekdotikus részlettel toldja meg Bonfinit, s bővíti a Mátyás-utóélet lapjait.

Az utolsó írás – *A magyarországi humanizmus-kutatás XX. századi fordulópontjai* – egy Mátyás-kötet végére illő tisztelgés a magyar humanizmus-kutatás nagy alakjai, mindenekelőtt Klaniczay Tibor előtt, aki a század második felének fontos munkálatait elindította és menetüket hosszasan befolyásolta; nem melleleg a tudományt – és tárgyát – sikeresen integrálva az európai reneszánsz-kutatásba. Iskolát teremtett nemcsak idehaza, hanem vendégprofesszorként külföldön is. A halála óta eltelt időszak munkái is az általa alkotott kezdetekhez kapcsolódnak. A tudománytörténeti áttekintés 2008-ig fut, s szerepelnek benne – mutatva a szerző sokoldalú érdeklődését – a budapesti múzeumokban rendezett kiállítások is, amelyek a Mátyás-kort állították a középpont-

ba, Vitéz János és Janus Pannonius könyvtárától a reneszánsz 16–17. századi utóéletéig mutatva be a tárgyi hagyatékot. Szörényi László volt az, talán még emlékeznek rá többen is, aki a Magyar Nemzeti Galéria késő reneszánsz kiállítását 2008 márciusában megnyitotta.

Hogy mennyire fontos Mátyásnak, a magyar történelem egyik legnagyobb uralkodójának a korszakát elemezni, az érdeklődést iránta ébren tartani, nem kell hangsúlyoznom. Lehet vitatni a személyiségét, politikáját, bár úgy gondolom, ezeket a vitákat sokszor inkább történész elődeinkkel folytatjuk, nem magával az uralkodóval, híveivel vagy ellenlábasaival, és sokszor – utólag látszik csak – inkább szólnak e viták a tudósok saját történeti helyzetéről, mint a késő középkorról. Egy azonban biztos, a történelmi alak nagysága. Hadd idézzem föl azt az anekdotát, amelyből a kötet címe is származik, Leonardo festészetről írott traktátusának ismert passzusát. A „harmóniára teremtett” emberi lélekről Mátyás király oktatja ki a költőt, amikor a festészet és a költészet versengésében a festő munkáját nyilvánítja győz-

tesnek, mert alkotásával magasabb rendű érzékszervhez fordul. A tartalomtól eltekintve, maga a tény, hogy a korszak egyik legnagyobb festője a *paragone*, vagyis a művészetek versengésének döntőbírája a magyar királyt tette meg, a legékesebb bizonyítéka annak, hogy Mátyásról mennyire pozitív kép élt a humanisták Itáliájában. Ennek az ottani közvélekedésnek Magyarországon, Budán, Visegrádon volt az aranyfedezete.

Nagyon örülünk annak, hogy a reneszánsz évében Szörényi Lászlónak alkalma nyílt elmondania sok-sok régi kérdéstről a véleményét, az önálló, a korábbiaktól gyakran elütő véleményét, és feltennie újabb kérdéseket. Szerencsések vagyunk, hogy ezeket az írásokat most egybegyűjtve olvashatjuk, és nem kell tizenegy helyről „összevadászni” őket. Egybegyűjtve a sokfélé, új, összefüggő kép körvonalai rajzolódnak ki. Köszönet illeti a Lucidus Kiadót, amiért Szörényi László könyvét alapműveket közlő, illetve újraközlő sorozatának kötetei közé illesztette.

Mikó Árpád

AB UPPSALIA USQUE AD DEBRECINUM.

A NEOLATIN TANULMÁNYOK NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA (IANLS)

XIV. NEMZETKÖZI KONGRESSZUSA (UPPSALA, 2009. AUGUSZTUS 2–9.)

MAGYAR ELŐADÓINAK DOLGOZATAI MAGYARUL

(DEBRECEN, 2009. NOVEMBER 26–27.)

Szerkesztette Havas László és Tegye Imre, Debrecen, Societas Neolatina Hungarica, Sectio Debreceniensis, 2010 (Classica – Mediaevalia – Neolatina, 5), 124 l.

Örvendetes dolog, hogy a mostoha publikációs lehetőségek ellenére is egyre több fórumon kaphatnak nyilvánosságot a magyarországi latinság megélénkülő kutatásának eredményei. A kifejezetten a hazai

neolatin stúdiumok külföldi megismertetésére létrehozott, idegen nyelvű Camoenae Hungaricae című éves kiadvány mellett rendszeresen biztosít megjelenési lehetőséget a kapcsolódó tanulmányoknak a

Magyarországi Neolatin Társaság Debreceni Tagozatának kiadványsorozata, a *Classica – Mediaevalia – Neolatina* is. Ötödik kötetében tizenkét konferencia-előadás írott változata szerepel, a szerzők betűrendjében, Ábrahám Ádámtól Tar Ibolyáig. Az alábbi ismertetésben annak alapján csoportosítva tekintem át a tanulmányokat, hogy milyen szálakkal fűződnek a magyar művelődéstörténethez, illetve melyik területének megismeréséhez járulnak hozzá fontos megállapításokkal.

1. Az összeállításban egy olyan dolgozat kapott helyet, amelyeknek nincsenek közvetlen magyar vonatkozásai. Lázár István Dávid Petrarcának a zsarnokságról vallott nézeteit elemzi államelméleti érdekű megállapításai alapján. Egyik invektívájában az ellen a vád ellen védekezik, mely szerint a zsarnokok társaságát élvezné. A cáfolat során fejti ki meggyőződését a kérdésben. Egy levelében az ideális uralkodót jellemzi.

2. Szorosabban kapcsolódnak a magyar művelődéstörténethez a külföldi szerzők magyar vonatkozású munkáit vizsgáló tanulmányok. Kettő is foglalkozik Szent Margit utóéletével.

Deák Viktória Hedvig dolgozatának segítségével bepillantunk a hagiográfia műhelytitkaiba. Garinus de Giaco 1340-re datált *Legenda maiorja* Margitot misztikus hősnőként mutatja be, a korszak divatjához és a szentséghez kapcsolódó hivatalos követelményekhez alkalmazkodva. Ennek érdekében jelentősen eltér legfőbb forrásától, a Marcellusnak tulajdonított *Legenda vetustól*.

Sigismundo Ferrari domonkos rendtörténetének (Bécs, 1637) része a Margit-életrajz. M. Nagy Ilona megállapítása szerint elsődleges forrásként a Ráskay Lea

által 1510-ben másolt magyar nyelvű legendát használta, mivel ezt tartotta a leghitelesebbnek. Az olasz dominikánus nem tudott magyarul, ezért a szöveget Szegedi Ferenc Lénárd bécsi magyar diák, a későbbi egri püspök fordította latinra. Munkája beépült a Ferrari-életrajzba, így a magyar szöveg a 17. század latinságával megfogalmazva élt tovább.

Juan Luís Vives a tudományok hanyatlásának okairól értekezve (Antwerpen–Köln, 1531) a Mátyás-kort is érinti: a Beatrix kíséretével Magyarországra érkező jogászok bonyolult és nehézkes joggyakorlatot vezettek be, de ezt a király eltörölte és visszaállította a régi rendet. H. Kaucska Mária sorra veszi azokat az érveket, amelyek alapján valószínűsíthető, hogy Vives információi Oláh Miklóstól származhattak.

3. A magyarországi latinságban keletkezett munkák jó része a történeti irodalmat, a politikai eszmetörténetet érinti.

A 14. századi privilegiális okleveleknek egyik magyar sajátosságáról értekezik Rábai Krisztina. Az adományozott érdekeit narratív betétek részletezik. Stílárius eszközeik irodalmi szempontból is figyelmet érdemelnek. Ezek a novellisztikus részek lehetnek a krónikákban olvasható elbeszélések forrásai.

Kovacsóczy Farkas *Dialogus de administratione Transylvaniae* (Kolozsvár, 1584) című munkájában Petneházi Gábor mutatja ki Erasmus és Macchiavelli hatását. Az előbbie főként stílusában és megformálásában, az utóbbié a hatalomgyakorlással kapcsolatos nézeteiben fedezhető fel.

Ábrahám Ádám az Attila-kép alakulását vizsgálja, különös tekintettel négy 17–18. századi szerző munkásságára. A reformátusból katolikus hitre tért Otrókoci Főris

Ferenc a nagyszombati jezsuita kollégiumba vitte be a protestáns őstörténeti tudásanyagot. Attilát a nyugati szerzők elmarasztalásával szemben kedvezőbb színben igyekszik feltüntetni. A későbbi jezsuita történetírók, Pray György, Katona István és Palma Ferenc Károly munkáiban Attila szerepe már egyre csökken, Szent István kerül előtérbe.

A 17–18. századi jezsuita történeti összefoglalókban Szabados György az évkönyv műfajának továbbélését vizsgálja. Inchofer Menyhért áttekintését a kritikai történetírás elődjeként jellemzi. Pray és Katona ugyancsak az annales-hagyományt követve tagolta az előadottakat. Munkáik azonban túl is mutatnak az évkönyvek sajátosságain. Pray őstörténeti hármaskönyvében a fő részek elé egy-egy tematikus értekezést illesztett, majd az évenként rendezett anyagot módszeres forráskritikával tárgyalta. A magyar királyokról szóló munkájának öt kötetéhez tudományos igényességgel gyűjtötte anyagát. Katonának sikerült először a kezdetektől saját koráig összefoglalni a magyar múltat, 42 kötetben.

Havas László Szent István *Intelmeinek* 18. századi hatását mutatja ki. II. Rákóczi Ferenc *Tractatus de potestate* című államelméleti munkájához nem véletlenül csatolta az *Intelmek* és az *Aranybulla* szövegét. A jó uralkodó és a szabadság összefüggéseinek vizsgálata során filológiai problémákra is fény derül: a Rákóczi által közölt *Intelmek* szövege nem azonos a *Tractatus* modern kritikai kiadásában olvasható redakcióval. Havas amellet érvel, hogy a Rákóczi-féle változat az eredeti munka autentikus olvasata.

4. Három tanulmány foglalkozik magyar szerzőknek olyan munkáival, ame-

lyek a szorosabb értelemben vett irodalomtörténetre tartoznak.

Tar Ibolya Janus Pannonius Racacinus-gyászversének értékeire hívja fel a figyelmet. Míg az elégiát eddig „rutinos ujjgákorlatként” tartották számon, az elemzésből kitűnik, hogy Janus a klasszikus mintákat felhasználva, de eredeti módon újítja meg a thrénosz műfaját. A barátság személyesen átélt élményét az antik etikai-filozófiai irodalom ismeretében fogalmazza meg, ugyanakkor felvillantja a humanizmus korában kialakuló újfajta emberi viszonyokat is.

Bár nem kapcsolódik Tar Ibolya dolgozatához, a Racacinus-elégiáról szólva mégsem hagyhatom említés nélkül legújabbban felfedezett magyar irodalom- és művelődéstörténeti vonatkozását. Ezen folyóirat hasábjain jelent meg nemrég (2011/2) Szentmártoni Szabó Géza tanulmánya, „*Márvánkőben metszett írás kopik, vészhet*”: *Nevezetes verssorok Ecsedi Báthory István nyírbátori tumbáján* címmel. A szerző vette észre, hogy a többször is publikált sírfelirat nyolcsoros epigrammája két Janus-vers négy-négy sorának kompilációja; az első éppen a Racacinus-gyászvers 35–38. sora.

Az Euryalus és Lucretia szerelméről szóló magyar nyelvű széphistória (1577) forrása révén kapcsolódik az európai latin-sághoz. A magyar irodalomtörténet mindmáig megoldatlan kérdése, hogy vajon mi lehetett a Pataki Névtelen mintája: vajon Enea Silvio Piccolomini elbeszélésének valamelyik latin kiadása, esetleg egy nemzeti nyelvű átdolgozás? Máté Ágnes fáradságot nem kímélve régóta dolgozik a rejtély megoldásán. Ennek szentelte remélhetőleg hamarosan nyomtatásban is olvasható PhD-értekezését is.

Az ismertetett kötetben közölt tanulmányában a magyar széphistóriát Alessandro Braccesi olasz változatával (1470-es évek vége) összehasonlítva feltárja a latin eredeti, valamint a két nemzeti nyelvű mű közötti eltéréseket és egyezéseket. Végkövetkeztetése szerint az olasz és a magyar munka között több a különbség, mint a hasonlóság. Braccesi sokkal szabadabban kezeli a forrását, olyannyira, hogy a tragikus befejezés helyett boldog véget kerekít a történetnek. A Pataki Névtelen azonban „teljes hűséggel követi a latin eredetiben elmesélt események sorát”, és tanító szándéka még Piccolominiénél is határozottabb: „a tragikus befejezésért a magyar tolmácsolásban teljesen a szerelem külső, fékezhetetlen és ellenállhatatlan erejét terheli a felelősség”.

Szörényi László igen értékes adalékkal járul a magyarországi latin nyelvű irodalom újrafelfedezéséhez. Az 18. századi jezsuita matematikus, természettudós és oktatásszervező, Makó Pál elfeledett költői munkásságát méltatja. Latin elégiái életében három különböző összeállításban is megjelentek. Lírájának legfőbb ihletője a magány és a reménytelenség: ungvári tanárkodása alatt az elmaradott környezetben élhette át a számkivetett Ovidius sorsát. Bár eleinte „még bizonyos fokig álcázni igyekezett kétségbeesését”, később egyre határozottabban fogalmazódik meg a száműzöttség tragikus alaphelyzete. Kritikatörténeti jelentőségű az a költői levele, amelyben a követésre érdemes szerzőket

sorolja fel az antikvitástól saját koráig. „Panaszos elégia és tanító jellegű *ars poetica* szerencsés vegyülete a levél.” Sorra veszi a követendő mintákat a különböző műnemekben: a drámai irodalomban Corneille-t és Metastasiót ajánlja, az elégikus költészet területén legfőképpen Ovidiust és Tibullust, valamint számos újabb kori követőjüket, köztük olyan, ma már ismertnek aligha tekinthető, Magyarországon tevékenykedő jezsuitákat, mint Petrus Schez és Adányi András. Különösen fontos, hogy az eposz mintáit illetően a „magyar Vergiliusnak” titulált Gyöngyösi Istvánt is említi.

Remélhetőleg ebből a rövid áttekintésből is kitérünk a hazai neolatin kutatások sokszínűsége. A tárgyalt problémák mind időben, mint tematikailag tág határok között helyezkednek el. Több esetben az ókori előképeket is figyelembe véve a középkortól a 18. századig terjed a feldolgozott témák köre. A tanulmányok nagyobb részben a történelem-, kisebb részben az irodalomtudomány különböző területeit érintik. Habár a 12 dolgozatból mindössze három vizsgál kimondottan irodalmi kérdéseket, hiba lenne az összeállításból azt a következtetést levonni, hogy Magyarországon a neolatin stúdiumokkal (is) foglalkozó kutatók háromnegyede történész és egynegyede irodalmár. Így a kötet ha arányaiban nem is, de tematikájában felvillantja a diszciplína jelenlegi helyzetét, változatosságát.

Bartók István

**DEBRECZENI ATTILA: TUDÓS HAZAFIAK ÉS ÉRZÉKENY EMBEREK.
INTEGRÁCIÓ ÉS ELKÜLÖNÜLÉS A XVIII. SZÁZAD VÉGÉNEK
MAGYAR IRODALMÁBAN**

Budapest, Universitas Kiadó, 2009, 532 l.

Pusztán a kötet metaforikus címe és deskriptív alcíme alapján nem lenne könnyű megnevezni Debreczeni Attila impozáns méretű monográfiájának a tárgyát. Ezek ugyanis nem árulják el közvetlenül, mire is készüljön föl a kötet olvasója: a korszak-monográfia ígérete mindazonáltal nyilvánvalóan benne foglaltatik az alcím-ben. S ha erre számítunk, nem is csalatkozunk. A kötet ugyanis a 18. század végének magyar irodalmát több kutatási szempontot ötvöző, komplex módszerrel közelíti meg.

A monográfia irodalomfogalmának – tehát a vizsgált terep jelölésének – és a választott elméleti-módszertani kiindulásnak a kérdése szorosan összefügg: nem választható el egymástól az, hogy Debreczeni Attila milyen szöveganyagon folytat elemzéseket, attól, hogy milyen megközelítési módot választ mindehhez. Annál is inkább lényeges kérdés ez, mert a monográfia előrebocsátott – s a vizsgálattal meg is erősített – állítása a változás állapotának észlelése. Ebben a könyvben a 18. század végének – amelyet a szerző nem minősít egyszerűen és leegyszerűsítően „felvilágosodás”-nak – irodalmi és egyéb jelenségei egy fontos, episztemológiai váltás keretében válnak értelmezhetővé, s ilyenformán nem egy statikus rendszerezést vállalt magára a monográfia, hanem egy sokkal bonyolultabb feladatot: ahogyan ezt Debreczeni Attila hatásosan meg is formulázza, a „változás állapotának” és a „változás keletkezésének” leírását. Ez a kettősség pedig akár egyesíthető is egy olyan formu-

lában, amely a „változás mibenléte”-ként határozható meg. De voltaképpen minnek a változását akarja megragadni ez a monografikus kísérlet?

Debreczeni Attila érdeklődése alapvetően irodalomszemléleti kérdésekre irányul: azokat a gondolkodástörténeti kereteket kívánja leírni, amelyek ebben az időszakban az irodalmi szövegek létrehozásának és egykorú befogadásának eseményeit szabályozták – ám a vizsgálat választott fókusza alapvetően más, mint a kritikátörténeti vagy poétikatörténeti megközelítések esetében. A kötet ugyanis nem szépirodalmi szövegekből indul ki első sorban, ezért a retorikai-poétikai szabályszerűségek észlelése csupán alárendelt szerepet kap. Ugyanakkor a vizsgálat túl is lép az irodalom- és nyelvszemlélet kor-specifikus jellemzőinek az elemzésén – a hazai kritikátörténeti kutatások perspektíváját és eredményeit felhasználja ugyan, de nem azon a területen mozog, amelyen a kritikátörténeti sorozat leginkább idevonható darabja, Szajbély Mihály kötete („*Idzadnak a' magyar tollak*”: *Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2001). Elég megnézni azt, hogy Szajbélyhez képest mennyire más forrásanyag-
ra alapozódnak Debreczeni elemzései: míg Szajbélynél a műfajelméleti gondolkodás alakulása miatt az irodalmi viták és a műfaji rendszerezést megragadhatóvá tevő értekező prózai szövegek kiemelt szerepet kapnak, Debreczeni Attila olyan egykorú-

an megjelent, s ezért nyilvánvalóan hatást kifejtő szövegegyütteseket (periodikákat) választott ki, amelyekben felbukkannak ugyan a kritikátörténeti elemzésekben is figyelemre méltított elemek, ám nem kizárólag ebben az összefüggésben lehetnek fontosak. Azzal tehát, hogy Debreczeni a 18. század vége négy legfontosabb magyar nyelvű folyóiratának (Mindenés Gyűjtemény, Magyar Museum, Orpheus, Uránia) az alapos értelmezésére vállalkozott, új lehetőségeket szabadított fel az elemzése számára.

A folyóiratok középpontba állítása tökéletesen megfelel a korszakváltást hangsúlyozó kiindulásnak: a magyar nyelvű, speciálisan nyelvi-irodalmi-kulturális érdeklődésű periodikák megjelenése új jelenségnek számított, még akkor is, ha az ott megjelent szövegek sokat megőrizhettek a korábbi hagyomány szemléleti elemeiből. A folyóiratok ugyanakkor új irodalmi intézményeknek is tekinthetők, s értelmezésük éppen emiatt jóval több lehet, mint irodalomszemléleti kiindulású írások kritikátörténeti elemzése. A választás azért is szerencsés, mert a megközelítés alkalmas egy új szintetizálásra. Ha összevetjük Debreczeni Attila elemzéseit KÓKAY György hetvenes évekbeli sajtótörténeti összefoglalásával (*A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei 1780–1795*, Bp., Akadémiai, 1970) – amely egyébként a mindmáig legutolsó sajtótörténeti kézikönyv (*A magyar sajtó története*, I, 1705–1848, szerk. KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1979) vonatkozó fejezeteit is meghatározta –, jól látszik, mennyivel több kutatási és elemzési előzményre támaszkodhatott a szerző, mint annak idején Kókay, azaz mennyi minden halmozódott fel új eredményként az elmúlt negyven évben.

Legnyilvánvalóbb példaként hadd utaljak csupán arra, hogy a négyből három folyóiratnak (Magyar Museum, Orpheus, Uránia) időközben megjelent, a negyediknek, a Mindenés Gyűjteménynek pedig készülőfélben van a kritikai kiadása – s a három megjelent szövegkiadásból kettőnek Debreczeni Attila volt a sajtó alá rendezője, de a harmadikhoz is komoly köze volt sorozatszerkesztőként. Mindez azonban csupán az elemzésekhez felhasznált bázis – Debreczeni Attila elemzéseinek igazi újdonsága nem abban áll, hogy az elmúlt négy évtized újabb sajtótörténeti eredményeit be tudja építeni az analízisbe. Sokkal fontosabb ennél a szerző szemlélete és az elemzés módszertana. Az előbbi azért, mert Debreczeni Attila számára ezek a rövid ideig fennálló folyóiratok egészükben mint irodalmi-kulturális szemléletmódokat ki nyilvánítani képes intézmények lesznek érdekesek, s így a periodikákban közölt szövegek összefüggéseiben megragadható program kerülhet az előtérbe. Az aprólékos és alapos szövegelemzés éppen ezért esztétörténeti szempontokat követ, ám az elemzés kiterjed a közölt szövegekben alkalmazott fogalmak kontextusának és használatának a rekonstrukciójára éppúgy, mint a szerkesztésben megvalósuló ízléstörténeti kérdésekre. Ráadásul ezek a folyóiratok szerkesztőkhöz köthető szellemi termékek, s ilyenformán személyekhez, s jó esetben életművekhez is köthetők az itt kimutatott gondolati elemek – s ezáltal a korszakba való beágyazottságuk még inkább releváns lehet. Ebből a szempontból sem meglepő, hogy a monográfia rejtett főhőse Kazinczy – úgy is, mint a tárgyalt időszak legaktívabb nemzedékének vezéralakja, s úgy is, mint a tárgyalt folyóiratok közül kettőnek is szerkesztője. Jórészt

neki, illetve kiadott és feltárt életművének köszönhető, hogy a szerkesztés folyamatáról a legárnyaltabb kép a hozzá kapcsolódó folyóiratoknál volt kialakítható: a Magyar Museum és az Orpheus esetében ugyanis a Kazinczy-levelezés léte teszi áthidalhatóvá a korszak bármiféle sajtótörténeti megközelítésének a legfőbb forráshiányát, hogy tudniillik nem maradtak fenn szerkesztőségi levelezések és dokumentációk. A Mindenes Gyűjtemény és az Uránia szerkesztési elveinek napi, gyakorlati hátterét nem is tudjuk megragadni: a korán elhunyt szerkesztők (Péczei József, Kármán József) hagyatéka nem maradt fenn, s egyiküknek sem épült ki olyan irodalmi életműve, amely emléküket és irodalmi teljesítményüket önmagában megőrzésre méltó értéknek mutatta volna – a folytatás nélkül maradt periodikák szerkesztői iratanyagának elkallódását tehát nem tudta mérsékelni a személyhez kötődő iratok dokumentálása. Ezért a Mindenes Gyűjtemény és az Uránia esetében csupán a Debreczeni Attilától követett elemzési gyakorlat látszik célravezetőnek: a folyóiratok anyagának tüzetes és alapos elemzése.

Debreczeni Attila meggyőzően érvel amellett, hogy a folyóiratokban körvonalazódó nyelvi-irodalmi programok a 18. század végének önmagukon túlmutató, számos egyéb jelenséggel is összeköthető reprezentáns teljesítményei. S ezt a benyomást persze az is erősíti, hogy a periodikák anyagára rávetített fogalmi háló minden eddigi elemzési kísérletnél árnyaltabb és pontosabb. Debreczeni a bevezetőben így fogalmaz: „Célunk tehát, hogy egyfajta 'sűrű leírással' hozzáférközhessünk az egymás mellett létező, különböző időgörbékét reprezentáló értelmezői pozíciók hálózatához, a változás állapotát találván

meg ebben, s ugyanakkor az önértelmező oppozíciók feltérképezésével a korszakban jelentkező 'új' belső dinamikáját, a változás keletkezését is tetten érjük” (17). A Clifford Geertzre való utalás azt hangsúlyozza, hogy a monográfia elemzési szempontjai az interpretatív kulturális antropológia hatását mutatják, s ehhez társul az eredendő eszmetörténeti érdeklődés. Ez a párosítás egyáltalán nem tekinthető megszokottnak a korszak magyar irodalmának értelmezésében, ráadásul a kötet ezt a két irányt nem egymástól elkülönített perspektívaként kezeli: egymásra vonatkoztatásuk minden különösebb, kifejtett elhatárolódás nélkül is le tudja bontani a 18. század végére vonatkozó irodalomtörténeti szakirodalomban erősen jelenlévő ideologikus-ságot (amelybe egy száz évnél is hosszabb folyamat részeként éppúgy bele kell értenünk a magyar nyelvűség abszolút értékévé emelését, mint a társadalmi haladás képzetének osztályozó szemponttá válását). A kulturális antropológiának az idegenség tapasztalatát közvetítő, megértő attitűdje jó eszköznek bizonyul az eltérések észleléséhez éppúgy, mint az egymáshoz is viszonyított folyóirat-programok történeti státuszának elemzéséhez. Nyilván ezzel is összefügg, hogy Debreczeni Attila elkerülte az összefoglalást: értékelő zárófejezet helyett a kötet végére olyan táblázatokat illesztett, amelyek elemzései fogalmi hálóját kívánják felmutatni azoknak a kulcsszavaknak a kiemelésével, amelyek – analízise tanulságai szerint – párhuzamokként és ellentétekként strukturálták a korszak irodalomfelfogását. Ez az eljárás eleve lehetetlenné teszi, hogy a kimutatott programszerű elemek bármelyikének a jövőbe mutató, haladó mivolta hangsúlyt kapjon – s a monográfia egészét tekintve ez teljesen

meggyőzőnek is tekinthető. Ezáltal állhat elő ugyanis a monográfia egyik legjelentősebb szemléleti újdonsága a szakirodalmi előzményekhez képest: miközben ugyanis a „változás” észleléséből indul ki – csatlakozván a „felvilágosodás” fogalmával foglalkozó filozófiai diskurzus egyik legáltalánosabb állításához –, tudatosan korlátozni kívánja azt a célelvűséget, amely a 18. század végi jelenségeket elvezetné a modernitásig. Mindez persze aligha lett volna lehetséges anélkül a figyelem nélkül, amellyel a monográfia az elemzésben felhasznált fogalmak történeti beágyazását és elméleti tisztázását elvégzi. Csak látszólag meglepő az a terjedelem, amelyet Debreczeni Attila a fogalomtisztázásra fordított: a több mint 170 lap ugyanis ebben az értelemben nem egyszerűen a bevezető szerepét tölti be, hanem a filozófiai, esztétikatörténeti, eszmetörténeti stb. kontextusok érzékeltetését is elvégzi – mintegy annak implicit megindoklásaként, milyen történetiség-felfogás jegyében lép vissza a szerző attól, hogy az episztemológiai változást teleologikusan fogja fel.

Miközben sokáig lehetne sorolni azokat a finom megfigyeléseket és elemzési szempontokat, amelyek a kötetben felbukkannak, Debreczeni Attila monográfiájának mégis a fentebb leírt szemléleti elemeket tartom a könyv legfontosabb újdonságának. Ez a hosszan formálódó munka, amely eredeti, még nagydoktori disszertációként megvédett szövegéhez képest igen nagy mértékben átalakult, éppen ezért lehet modellszerű kísérlet a 18. század végéről írott s írandó összefoglalások számára. Korszak-monográfiaként ugyanis olyan példát mutat, amelynek az elméleti-módszertani tanulságai messze túlmutatnak a benne tárgyalt szövegek elemzésén: az analízis fókuszának megválasztása, az írói életművek középpontba állítása helyett más természetű szövegegységek reprezentánsá avatása és a teleológia tudatos visszanyesése mind olyan eredmények, amelyek valóban újszerű képét adják egy sokat tárgyalt, de mégis félig-ismeretlennek tűnő korszaknak.

Szilágyi Márton

CSOKONAI-ILLÉS SÁNDOR: BABITS MIHÁLY ÉS FOGARAS

Budapest, Argumentum Kiadó, 2010 (Babits Kiskönyvtár, 7), 281 l.

A *Babits Kiskönyvtár* sorozat hetedik darabjaként megjelent kötet nemcsak alapos, hanem eredményes és kalandos alap-kutatás eredményeit közli, épp ezért érdemel külön figyelmet. Babits életének azzal a korszakával foglalkozik, mely Fogarason zajlott, vagyis olyan helyen, ahol kutatást 1918 óta csak alig vagy egyáltalán nem lehetett folytatni. Elsőként *Babits fogarasi évei* (1956) című kétrészes, nagy és alapos

tanulmányában Bisztray Gyula közölt jelentős forrásanyagot, feldolgozva ezt az időszakot. Később Ignác Rózsa, aki több évet élt Fogarason, illetve Marosi Barna, romániai magyar író, szociográfus is publikált helyi források alapján visszaemlékezéseket, adatokat. Mégis Csokonai-Illés Sándor volt az, aki vállalva a sok időt igénylő helyi kutatást, egy új összefüggéseket bemutató kötetet tett le az asztalra.

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával ugyanis 1994–1995–1996-ban, majd 2004-ben két-két hetet töltött Fogarason, a főgimnázium ma is gimnáziumként működő épületének irattárában a mostanáig lappangó dokumentumokat összegyűjtötte, majd sikerült lemásolnia is azokat, valamint szinte a legutolsó pillanatban készített interjúkat Babits emlékért idéző idős fogarasiakkal, hogy ezek segítségével az életrajz szempontjából fontos topográfiai és filológiai kutatásokat végezzen.

A kötet két részből áll: az elsőt főleg Babits fogarasi tartózkodásával kapcsolatos, az alapkutatásokat feldolgozó tanulmányait gyűjti össze a szerző, a második részben pedig az iskolában talált dokumentumoknak azt a részét közli, melyek Babits személyével kapcsolatosak.

Jól tudjuk, barátoknak írt elkeseredett levelek tucatja, művek hosszú sora tanúskodik arról, hogy Babits száműzetésként élte meg Fogarasra való áthelyezését. Csokonai-Illés Sándor összegyűjtötte, újragondolta az áthelyezés történetét. Egészen a bajai gyakorlóévig visszatekintő feldolgozásában azt a kérdést járja körül, hogy ha elfogadnánk a közismert feltételezést, hogy Babits Szegedről való eltávolításának ügye egyszerűen büntetésnek tekinthető (mivel *Erkölc és iskola* című cikkében vitába keveredett Szele Róbert tankerületi főigazgató konzervatív pedagógiai nézeteivel, s így elvesztette igazgatója, Homor Sándor jóindulatát), akkor mivel lenne magyarázható az, hogy a büntetés egyúttal előléptetés is. Hiszen Babitsot helyettes tanárból rendes tanárrá nevezik ki, sőt az iskolatípus is előrelépést mutat, mivel pályakezdőként főreáliskolából állami főgimnáziumba kerülhet. Csokonai-Illés Sándor kötetkezdő tanulmá-

nyában nemcsak a koalíciós kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, gróf Apponyi Albertnek politikai működését vizsgálja, nemcsak a radikális nézeteiről jól ismert Nap című napilap szerepét elemzi (melynek 1908. október 7-én közölt, bulvár-ízű cikkében – *Apponyi keze: Pusztít, rombol, de csak titokban!* – Babits áthelyezésének ügye nem objektív helyzetfelmérést szolgál, hanem sokkal inkább ürügy egy újabb támadásra Apponyi ellen), hanem bevonja a vizsgálódás körébe a fogarasi gimnázium eddig ismeretlen irattárának anyagát is. A hivatalos levelek, feljegyzések akkurátus mondatai mögött egy csendes tragédia bontakozik ki, Duda János, a fogarasi latintanár idegösszeomlásának története, aki az orvosi vizsgálat feljegyzése szerint „súlyos elmebántalomban szenved, mely évek óta fennáll, lassan, de folytonosan fokozódik, és gyógyulásra nem nyújt kilátást” (24). Tűrhetlenné vált tehát a helyzet a fogarasi gimnázium néhány osztályában, égetően szükség lett egy új tanerőre, akire a rendszeres munkában számítani lehetett. Erre a helyre nyeri meg a felettes szerveknek benyújtott kérelme alapján az állami főgimnázium igazgatója, Major Károly a Szegeden tanító fiatal tanárt, Babits Mihályt. Árnyalja az áthelyezésről kialakított eddigi képünket az, hogy a történeteket a fogarasi gimnázium tanári testületének szempontjából is végiggondolhatjuk.

Hasonlóan újdonsággal szolgál a Babits fogarasi lakásait számba vevő, a dokumentumok gazdag anyagával átszőtt tanulmány is. Több saját készítésű interjú adatainak, Ignác Rózsa, Bisztray Gyula, Marosi Barna írásainak valamint a levelek szövegeinek egybevetésével deríti fel a

szerző, hogy Babits első bérleménye özvegy Tamásnénál volt, a Lenkert utca 30. (ma: 32.) számú házban. Ez a lakás azért is érdekes, hiszen ennek berendezését Babits is leírja *Az én kísértethistóriám* című novellájában (Az Est, 1923. május 20.), melyben Fogarasra érkezésének lehangoló történetét, az első időszak nyomasztó fantáziálásainak egyik emlékét eleveníti fel, mikor az első éjszakán egy váratlanul lezajló, számára hihetetlen, ám Fogarason megszokott földrengés élményét szorongató kísértetjárásként élte meg. E „barna, bús” szoba különben több fogarasi versnek borongós hangulatában is visszaköszön, sőt, mint Csokonai-Illés Sándor felhívja rá a figyelmet, az utca, a ház rajza *A gólyakalifa* kettős világának sötétebbik felében, az asztalosinas lepusztult környezetének leírásában is többször felismerhető. Vagyis Babits hiába csak háromnegyed évig, 1908. augusztus 28-tól 1909 májusáig lakott itt, a hely hangulata rányomta bélyegét több művére is. Csokonai-Illés Sándor azt is pontosan kinyomozza, hogy májustól egy polgári jellegű, tágas, ápoltszerű környezetű házba költözött át, a Lenkert utca másik felébe, a 9. szám alá.

A következő tanulmány Babits és a fogarasi sajtó kapcsolatát fejti ki, méghozzá nem a szokásos módon, vagyis úgy, hogy csak a Babits-közlemények listáját közölné és elemezné, hanem olyan szempontból is, hogy „mit adott a tanár és költő a lapnak, a fogarasi olvasóközönségnek hírek alanyaként, illetve versei, előadásai közreadásával” (33). Valódi újdonság Halmy Gyula szellemi portréja, aki Babits tanártársaként egyúttal a Fogaras és Vidéke című hetilap buzgó szerkesztője is. Megismerjük, hogy ki az, aki több mint tíz éven át tartja kezében a lap irányítását, aki

vezércikkeiben, tárcáiban állandóan értékeli a városban zajló eseményeket, mindenről ír és véleményt nyilvánít, az oktatás, a szolgáltatások, a közlekedés és a kultúra legapróbb kérdéseiről is tudósít, mindenhol, ahol történik valami, jelen van, és amint teheti, „perel, indítványoz, kér, figyelmeztet és követel” (36). Természetesen Halmy Gyulát az irodalom ügyei is érdeklik, így Babits érkezésére azonnal felfigyel. Szerkesztőként a költő húsz versét jelenteti meg a fogarasi három év alatt a lapban, valamint több szerepléséről is hírt ad. Ennek ellenére (illetve talán épp ezért) nem alakul ki kettejük közt közelebbi kapcsolat, sőt (a közölt adatok alapján bátran megállapíthatjuk) mintha Halmy részéről lappangó féltékenység is feltámadna Babits sikerei miatt. Eddig Fogarason ő volt a hangadó, s most megérkezett valaki, aki bármennyire szerény és visszahúzó is, de műveire figyel az egész ország. A felvázolt portré segítségével a kisvárosi lét nyomasztó szellemi légköre, egy helyi véleményformáló kisszerűségének patológikus rajza bontakozik ki előttünk. A formátumkülönbségből következő, lappangó és lehangoló konfliktus menthetlenül átsejlik a több mint száz éves publikációk gyakran lelkesre hangolt mondatainak szövetén.

A kötet érdeme, hogy rámutat arra, Fogaras nem egyszerűen a száműzetés helye volt Babits számára, hanem finom szövésű emberi kapcsolatok és katartikus élmények egymásba fonódó hálója is. E tanulmányok alapján még inkább nyilvánvaló, hogy az egyre ismertebbé váló költő figyelme nemcsak Budapest felé irányult, e három év alatt nemcsak pályájának alakulása izgatta, hanem mélyen benne élt egy kisvárosi iskola közösségében is, ahol baráti

kapcsolatok szövődtek, tragédiák zajlottak, melyek az érzékeny fiatalemberre szinte személyiségformáló erővel hatottak, művei számára pedig ihletet adtak. Tanártársai, Ambrózy Pál, Fridrich András, vagy patikus barátja, Kontesveller Károly mellett a tragikus sorsú, latin és görög nyelvet, szépírást tanító László Bélával alakult ki Babitsnak szoros kapcsolata. Az ő történetét, személyiségének érzékletes rajzát adja meg Csokonai-Illés Sándor úgy, hogy kinyomozza családi körülményeit, összegyűjti tudományos közleményeit, fogarasi tartózkodásának dokumentumait. Szerelmi bánatában elkövetett öngyilkosságának körülményeit pedig egyrészt a szakirodalom, a helyi sajtó vagy Babits levelei alapján rekonstruálja, másrészt a saját készítésű interjúk új adalékainak segítségével is. Miközben a szerző László Béla élete és halála után nyomoz, sorra bomlanak ki azok az apró életrajzi részletek, melyek *A gólyakalifa* történetéből ismerős motívumként köszönnek vissza; sokszorosan támasztja alá tehát saját állítását, hogy az 1913-ban íródott regény „minden más művénel többet mond el és árul el a fogarasi Babitsról, társaságáról, barátairól, környezetéről” (57).

A tanulmányok sora két olyan téma feldolgozásával záródik, melyek csak tágran kötődnek Babits fogarasi korszakához, viszont rámutatnak Babits költészetének lényeges vonásaira. Az egyik *Az induló Nyugat, Babits és a szecesszió* címmel a szecesszió fogalmát, nem könnyen megragadható lényegét, formarendszerét tárgyalja európai kitekintéssel, feltérképezve a szecesszió mögött körvonalazódó életérzésnek, új értékrendnek a Nyugat indulásakor betöltött szerepét. A másik tanulmány gondolatmenete főleg a fiatal

Babits költészetéből indul ki, mely egyrészt közvetetten a fogarasi időszakhoz is kapcsolódik, másrészt visszautal a szecesszió-tanulmány eredményeire is. Csokonai-Illés Sándor izgalmas témát választ: az induló Babitsot mint képiró költőt elemzi, vagyis eltér a jól ismert paradigmától, mely a költőt főleg az objektív, tárgyias költészet alkotójaként jellemzi. Ezzel szemben ő azt hangsúlyozza, hogy Babits költészetében „minden képtől és képből indul, azzá válik, egyik képből a másikká alakul” (83), majd ennek kapcsán tér ki Babits szerepformáló szekszárdi tájélményének értelmezésére. Arra hívja fel a figyelmet, hogy milyen komoly szerepet játszhatott a gyermekkori hegyi szemlélődés élménye abban, hogy Babits „a felülnézet emberévé, a távlatosság költőjévé vált” (84), ezért is fonódhatott össze kép, táj, szemlélet, magatartás olyan poétikaformáló erővé, mely egyúttal a képek iránt oly fogékony költészet alakulásának egyik legbensőbb mozgató ereje is. Izgalmas téma, megérné a részletekre is kiterjedő további kutatást, hiszen a felsorolt több mint harminc fontos vers összefüggéseinek mint a „képiró Babits” alkotásmódjának vizsgálata akár egy nagy ívű kötet alapvetése is lehetne.

A kötetet egy izgalmas kutatás, sőt detektív munka eredményeként a személyesen felderített és megmentett dokumentum-együttes zárja. Ugyanis a fogarasi főgimnázium ma is gimnáziumként működő épületének irattárában sikerült fellelni, s ami legalább ilyen nagy szó, kalandos körülmények között, egy fénymásoló segítségével, sikerült részletekben lemásolni a Fogarasi Magyar Királyi Állami Főgimnázium irattári anyagából mintegy három tanévnyi hivatalos iratot, melyek sok érde-

kes információt adnak Babits tanárkodásának intézményéről, s újdonsággal szolgálnak az eddig már megismert, a gimnáziumi évkönyvek alapján publikált adatokhoz képest is. Kár, hogy az újdonságokat csak a megelőző tanulmányok szövegéből ma szolázhathatjuk ki. Véleményem szerint érdemes lett volna a dokumentum-anyaghoz egy olyan bevezetőt is írni, mely célzottan foglalja össze az új információkat. Hiszen ilyen érdekes újdonsággal szolgálnak például a Babits névváltoztatási kérelmére vonatkozó dokumentumok, melyekről Csokonai-Illés Sándor a kötet elején lévő, *Babits és a fogarasi sajtó* című tanulmányában, más gondolatmenethez illeszkedően számol be. Babits nevét 1908 és 1909 folyamán következetesen „cs”-vel láthatjuk a hivatalos iratokban, így emlegetik a Fogaras és Vidéke hasábjain is, annak ellenére, hogy ekkor már az ország legkülönbözőbb lapjaiban Babitsként szidják és dicsérik műveit. Fontos lenne tehát kiemelten is megismernünk azt az új adatot, hogy Major Károly főigazgató 1910. április 25-én terjeszti fel a Minisztériumnak Babits névváltoztatási kérelmét a következő kísérő levéllel együtt (183): „Babics Mihály intézeti r. tanárnak a nm. Minisztériumhoz nevének hivatalos használatban a keresztlevél eredetű szerint való írása iránt hivatalom szintjén beadott kérelmét felterjesztem. (2 db melléklet.)” (Fogarasi Magyar Királyi Állami Főgimnázium levéltára, 134/1910.) A kérelem bizonyítja, ahogy a szerző meg is állapítja tanulmányában, hogy „Babits számára immáron tarthatatlannak bizonyult ez a »névhasadásos« állapot, az, hogy szándéka ellenére két névvel kell élnie.” (38.) Jó lett volna erre az újdonságnak számító adatra a bevezetőben is felhívni a figyelmet. Az irattári

anyag másik fontos nívuma a *Babits fogarasi barátja – László Béla dr.* című tanulmányban kap részletes kifejtést. Itt kerül ismertetésre az, hogy a latin és görög nyelvet tanító László Béla 1911. január 16-i halála után az iskolaigazgató, a tanítás folyamatosságának érdekében, az V. osztály 5 görög nyelvi órájára Babits Mihályt osztotta be. Az igazgató indoklása két szempontból is fontos. Hangsúlyozza, hogy bár Babitsnak e tárgyból nincs szakképesítése, de „képzettsége egyébként kellő biztosíték e tárgynak sikeres tanítására”, vagyis ebből megtudhatjuk, hogy Babits görög nyelvben és kultúrában való jártassága a gimnázium oktatói előtt közismert tény volt. Sőt, az igazi szenzáció az, amit az igazgató, Babits jártassága bizonyítékaként, indoklásában kiemelt (235): „különben is tudori szigorlatot készül tenni e tárgyból.” (Fogarasi Magyar Királyi Állami Főgimnázium levéltára, 176/1911.) Vagyis, mint ezt Csokonai-Illés Sándor is hangsúlyozza, előkerült „egy egészen új, s bizonyosan Babitstól származó információ, hogy az olyannyira szeretett görögből doktorálási tervei is voltak! A szándék bizonyára egészen komoly volt, de a tanév végén történt áthelyezést követően Babitsot magával sodorta a budapesti tanár- és poétalét forgataga.” (57.) Az újdonságok összefoglaló felsorolása a bevezetőben nem ismétlésnek hatna, hanem a kötet alap kutatásainak eredményeit még jobban kiemelte volna.

Más szempontból is fontosak a most nyilvánosságra került adatok. Például elgondolkodtató az a táblázata, amelyből nyilvánvaló, hogy milyen vegyes volt az osztályok vallási és etnikai összetétele. Például az 1910 májusában megtartott értekezlet jegyzőkönyvéből láthatjuk (188):

„Beíratott 329 tanuló, kik közül 76 esik az I. osztályra, amely körülmény a párhuzamosítást tette szükségessé. *Nemzetiség* szerint a következőleg oszlanak meg a tanulók: magyar: 126, német 44, olasz 1, román 158, vallás szerint pedig: róm. kath.: 41, gör. kath.: 77, gör.kel.: 84, ref.: 38, ág. h. ev.: 37, unitárius 3, izraelita 49.” Másik fontos szociológiai adat, hogy Babits osztályában milyen volt a tanulók megoszlása a szülők foglalkozása szerint. Látjuk, hogy asztalostól kezdve magánzónát nagybirtokosig terjedt a sor. Ezeket a származási adatokat 1910-ben és 1911-ben a táblázatokban szintén feltüntették. Külön kutatás tárgya lehetne, hogy ez az adatsor hogyan viszonyul a felekezeti szerinti megoszláshoz, illetve a tanulmányi eredményekhez. Összevetve a különböző táblázatokat filológiaiailag is teljesebbé válhat Babits emlékezése *Fogarasi* című esszéjében: „Sokszor beszélgettem tanítványaimmal, a fogarasi gimnázium vézna növendékeivel, akik ezekben a házakban születtek, vagy még messzebb, még eldugottabb falvakban, mert végérhetetlen területen Fogaras volt az egyetlen város, egyetlen iskola. Meglátogattam szállásait, ahol hármával-négyével aludtak egy vackon, s egész hétig éltek az ablakközben dugdosott hideg puliszkán, amit apjuk a hetivásárkor behozott számukra; soha húsféle, soha meleg étel! [...] hamar és készségesen megtanultak magyarul. Jám-bor fiúk voltak, csodálatosan friss memóriával. A felsőbb osztályokban többnyire belőlük került az eminens s nem a magyar tisztviselőcsemetékből, akik elbizakodtak úr voltak s anyanyelvük előnyeivel, s inkább a labdával törődtek.”

Igazi csemege a főgimnázium tanári könyvtárának anyaga (87–101), melyet a

Fogarasi Múzeumban, méltatlan körülmények között, csak töredékesen őriztek meg, mégis a most közzétett lista segít abban, hogy láthassuk, milyen típusú könyvek közt dolgoztak a gimnázium tanárai. Sőt, a dokumentumokból az is kiderül, hogy Babits maga is gyarapította a könyvtárat. Major Károly beszerzési tervéhez, kitépelt füzetlapokra ő maga készít háromlapos, kézírásos könyvlistát, felsorolva például beszerzendőként Reinach *Művészet kis tükre* című művét is, melyről tudjuk, hogy egyik illusztrációja a pár évvel korábban keletkezett *Hegeso sírja* című versnek volt az ihletője.

Egyszóval kincsesbánya ez a forrásokat okosan válogató, azokat időrendben közreadó, adataikat tágabb összefüggésben is feldolgozó dokumentumkötet. Jó megoldás, hogy a hivatalos szövegek nagy terjedelme miatt számos esetben csak kivonat készült a dokumentumokból, hiszen több mint másfél évtizede mindenkinek lehetősége van az itthoni kutatásra. A teljes irattári anyagról, a főgimnázium névkönyveiről valamint a tantestületi értekezletek kötetbe kötött jegyzőkönyveiről idehaza 1996-ban sokszorosítva elkészült egy-egy teljes példány, melyek a Sipos Lajos által vezetett Babits Kutatócsoportban, illetve *A Fogarasi Magyar Királyi Állami Főgimnázium dokumentumai* (PIM növ. n. sz.: 96/2/2/25; illetve ma már leltári számmal is rendelkeznek a másolatok: PIM V. 5417) néven a Petőfi Irodalmi Múzeumban állnak a kutatók rendelkezésére. Ebben a gesztusban mutatkozik meg leginkább Csokonai-Illés Sándor filológusi habitusának a kitartás és alaposság mellett a másik ritka erénye, a nagyvonalúság. Saját gyűjtésének eredményeit már akkor a kutatók rendelkezésére bocsátotta, amikor

ő maga még az iratok feldolgozásán munkálkodott, tudván tudva azt, hogy egy filológiai szempontból fontos dokumentumanyag akkor lesz igazán értékes, ha az iratokat minél hamarabb, minél többen és minél nagyobb eredménnyel használhatják. Így többek közt jómagam is perdöntő adathoz juthattam az irattári anyag áttekintése közben, hiszen az órarendi beosztásokban fellelt, jelentéktelennek tűnő adalék az *Angyalos könyv* harmadik füzetét elkezdő legelső vers, a *Levél Tomiból* datálási problémáját segített megoldani, s ez az új dátum egyúttal a füzet egészének kronológiai rendjét is újraértelmezhetővé tette. A szakirodalom ugyanis sokáig 1911 tavaszára tette a vers keletkezését, sok más indok mellett például azért, mert Babits a költemény forrásait magyarázva a gondosan jegyzetelő Szabó Lőrincnek azt vallotta, hogy a „Tizifoné Orkusz falain” költői hasonlatát Vergilius *Aeneis*ének egy részlete ihlette, melyet éppen akkor tanított az iskolában. Vagyis a vers keletkezése szempontjából fontos, hogy vajon mikor tanított Babits olyan osztályt, ahol a tananyag része volt az *Aeneis*nek ez a részlete. A Fogarasi Főgimnázium értesítője alapján csak annyi volt tudható, hogy Babits ezt a tananyagot az 1910/11-es tanévben tanította, ám a Petőfi Irodalmi Múzeumban lévő, kézzel írott, év eleji ideiglenes órarendi beosztás alapján (PIM V. 5417/2, 25) az derül ki, hogy a költő helyettesítőként az 1908/1909-es tanév elején pótorákat tartott szintén ebből a részből. Vagyis a Csokonai-Ilés Sándor által összegyűjtött fogarasi dokumentumok alapján egy fontos adattal erősödött meg a *Levél Tomiból* 1909 eleji keletkezésének lehetősége.

Ejtsünk néhány szót a gazdag fénykép-anyagról is, mely a kötetet zárja. Gazdag képeslapgyűjteményt találunk az ismeretebb épületekről, az iskoláról, a várról, a pályaudvarról, vagy a híres-neves Chyba cukrászdáról, ahol Babits a bivalytejes kávéját szürcsölgetve legeltette szemét a párdücléptű cukrászkiasszonyon, sőt a versekből ismerős heti vásárról, a komor bivalyokról, a kék falvagról, az út szélén örökdő bádognyitókokról, a cigániáról. Versbéli motívumok, sorok kaphatnak új zamatot a több mint harminc kép hatására.

E kötet elolvasása után mélyül, árnyalódik, testközelbe kerül Babits fogarasi élete, az ott töltött éveknek az életműre gyakorolt hatása. Mert Fogaras nemcsak a kétségbeesve fogadott száműzetés helye lett Babits számára, hanem a módszeres építkezés, a tudással való feltöltődés városa is. Életének ez az a korszaka, mikor a görög nyelv és kultúra mélyére ásva, Bergson filozófiájával megismerkedve, az angol és a francia költészet továbbolvasása mellett újdonságként Dante olasz világában is megmerítkezve létrehozta a Nyugat hasábjain sorra sikert arató költeményeit, összeállítja első versköteteit, elkezdi dolgozni a több mint egy évtizedig tartó Dante-fordításán. Vagyis itt, a peremlét legszélén dönti el, hogy a kétes ítéletű nyilvánosság terhét elviselve, minden belső és külső konfliktus ellenére, vállalja és folytatja a költői pályát. Csokonai-Ilés Sándor kötetének segítségével még inkább látjuk, tanulunk lehet tőle: egy igazi művész hogyan fordíthatja az élet nehéz körülményeit, a számkivetettség érzését műveinek hasznára, saját alkotói habitusának gazdagítására.

Kelevéz Ágnes